

УДК 282(477)"19"

О. О. Баковецька

РИМО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА СХІДНОЇ УКРАЇНИ В ХІХ СТОЛІТТІ

Стаття присвячена дослідженню історії появи і розвитку римо-католицької громади в містах Східної України, а також будівництва місцевих храмів в ХІХ столітті. Визначено ключові етапи розвитку римо-католицької церкви регіону і кількісний склад католицьких громад. Проаналізовано внесок окремих осіб в розвиток костьолів. Джерельна база даної роботи базується на архівних матеріалах Державного архіву Саратовської області (Росія) і раніше не використовувалась українськими дослідниками. Це дало змогу авторові ввести до наукового обігу абсолютно новий масив фактологічного матеріалу.

Ключові слова: Східна Україна, колоністи, єпархія, консисторія, костьол, ксьондз.

Наприкінці ХVІІІ століття відбулися події, що значною мірою вплинули на хід історії в українських землях. Насамперед це три поділи Польщі (1772, 1793, 1795 рр.), які не тільки збільшували територію Російської імперії за рахунок західних земель, а й, певною мірою, змінювали етнічний та релігійний склад населення в імперії. Колишні іноземці, ставши громадянами Російської імперії, отримали можливість переселятися до інших регіонів країни, в тому числі і до Східної України. Також це серія російсько-турецьких і кримських війн за південні українські землі, в результаті яких кордони імперії значно розширилися вже на південь. Здобуті території вимагали скорішого їх заселення, з метою максимально корисного для держави використання. Ряд указів, виданих Катериною ІІ та її наступниками, надавали можливість іноземцям переселятися на відвойовані території Півдня України на пільгових умовах. Однак хвиля переселень, що розпочинається на рубежі ХVІІІ – ХІХ століть торкнулась не лише півдня. Саме в цей час в містах Лівобережної, Слобідської України та Приазов'я, які поступово перетворювались на торгово-промислові центри, також з'являється все більше іноземців-колоністів, що сповідували католицизм. До перелічених причин, які сприяли збільшенню кількості католиків на території Східної України, відносяться події, пов'язані із придушенням листопадового і січневого польських повстань 1830-1831 та 1863 років, відповідно. Наслідком перелічених процесів стало переселення частини католиків, за власним бажанням або примусово, в інші регіони імперії – більш віддалені від західних земель. Ще однією з причин, яка підштовхувала іноземців переселятися до Східної України, можна вважати нестабільну політичну ситуацію, яка склалася в німецьких землях в результаті багаточисельних, безперервних війн. Таким чином, римо-католицькі громади Лівобережної, Слобідської України та Приазов'я поступово збільшувались. Римо-католики, що з'являються в означених регіонах, активно долучалися до життєдіяльності місцевих громад, значною мірою впливаючи на неї. Отже історія римо-католицької церкви в ХІХ столітті в межах Лівобережної, Слобідської України та Приазов'я є частиною не лише історії церкви, а й цілого регіону, розвиток якого відбувався, в тому числі, і за рахунок місцевих римо-католицьких громад.

Дослідженням історії римо-католицької церкви визначеного регіону займаються такі вчені, як А.Жура [1], Н. Буланова [2]. В роботі А.Жури достатньо докладно висвітлено історію харківського костьолу. Становленню громади римо-католиків міста Дніпродзержинськ присвячена стаття директора музею історії міста Н.Буланової. Дослідники Д.Ципіна, З.Ердманн [3], І.Карпенко та С.Голіков [4], Н.Кушлакова [5], А. Панібратцева [6] в своїх дослідженнях розглядають питання, пов'язані з історією німецьких меншин окремих регіонів Східної України, висвітлюють біографії видатних представників католицьких громад на вказаних територіях. Найбільшої уваги отримала історія римо-католицької громади Харкова. Історіографія римо-католицької церкви і громад в інших містах Східної України є вкрай обмеженою через брак джерел в місцевих архівах. Таким чином, ця тема потребує більш детального і глибокого вивчення.

Метою статті є спроба відновити історію розвитку римо-католицької церкви в ХІХ столітті на території Східної України.

Джерельною базою дослідження є фонди Могильовської та Тираспільської римо-католицької духовної консисторії, які знаходяться у Державному архіві Саратовської області, Російському державному історичному архіві, Національному історичному архіві Білорусі.

Серед німецьких колоністів, які наприкінці ХVІІІ – ХІХ століттях активно переселялися на землі Східної України, засновуючи в регіоні велику кількість населених пунктів, було багато католиків. Всі вони потребували реалізації права на сповідання своєї віри. В результаті, в колоніях і містах Східної України починають будуватися католицькі храми. Одними серед перших костьолів, що з'явилися в цих землях, були Ямбургська та Єйхвальдська римо-католицькі церкви.

Колонія Ямбург (сьогодні село Дніпрове, Дніпропетровської області) заснована відповідно до наказу Катерини ІІ у 1793 році. За інформацією В.Ф.Дізендорфа, перша католицька церква в поселенні побудована у 1798 році [7, с.460]. В архівних документах Могильовської архідієцезії збереглась інша дата. Дерев'яний храм, побудований у 1794 році за державний кошт, освятив перший курат церкви Томаш Маєвський у 1795 році. Костьол отримав назву в ім'я Успіня Пресвятої Богородиці. Розміри церкви становили 27 на 21,5 аршин (19 на 15 метрів), висота – 5 аршин (3,5 метра). На крівлі, вкритою дранкою, встановили два хреста: один над дзвіницею, інший – над головним вівтарем. Всередині будівлі знаходилось два вівтаря: з правого боку – Пресвятої Богородиці Марії, з лівого боку – Спасителя Ісуса Христа. В дзвіниці було три дзвони [8, арк.46].

Куратами Ямбургської церкви в ХІХ столітті були, вже згаданий Томаш Маєвський, Домінік Єгоров, Іоан Гарті, Валентин Гофтенден, Валентин Гартманн та інші. В архівах збереглися короткі відомості про окремих

ксьондзів приходу. Так, священник Домінік Єгоров народився в родині вчителів 6 жовтня 1776 року в місті Дертп (сьогодні місто Тарту, Естонія). З 1783 по 1793 рік вивчав в місцевому колегіумі латинь, російську та німецькі мови, а також арифметику, географію, математику, фізику, піітику. З 1799 року почав вивчати богослов'я, риторику, катехізис. У 1822 році вступив в домініканський орден. Викладав німецьку мову до 1824 року, поки не був висвячений у сан священника могильовським єпископом – суффраганом (вікарний єпископ) Валеріаном Генріхом Каміонко. З 1824 по 1828 рік служив куратом в колоніях Бессарабської області. У 1828 році переведений до колонії Ямбург в якості настоятеля місцевої церкви [8, арк.47].

В колонії Ямбург проживало, станом на 1832 рік, 578 католиків. Для дітей колоністів при костьолі відкрито школу в спеціально побудованому для цього приміщенні. У тому ж таки 1832 році школу відвідувало 107 учнів. Також для навчання в Ямбург приїздили діти з сусідніх населених пунктів, де не було своїх навчальних закладів. Учні в школі вчилися читанню, писанню, арифметиці, співу, катехізису. Для утримання церкви і школи з казни виділено фундуш розміром 50 десятин землі (54,5 гектара) та 500 рублів асигнаціями. Також, за приписом місцевого колоніального начальства, від 31 серпня 1826 року, всі господарі, що мали землі, зобов'язувались допомагати священнику обробляти землю, використовуючи волів, або коней. Ті, хто не мав землі, повинні були раз на рік просто працювати при церковному господарстві. Крім того, колоністи мали забезпечувати церкву пальним [8, арк.47об.].

Колонія Ейхвальд (сьогодні село Урицьке, Запорізька область) також представляла собою населений пункт з переважаючою кількістю німців-католиків. Згідно з виданням В.Ф.Дізендорфа, католицький приход в колонії з'явився у 1826 році, а костьол у 1871 [7, с.456]. Однак, відповідно до візитних описань католицьких церков, костьол в колонії побудовано у 1827 році. Храм зведений був з цегли за рахунок пожертвувань місцевих колоністів. Освячено костьол у 1836 році на ім'я Пресвятої Трійці місцевим священником Домініком Зіббіні. Певний час церква і будинок священника знаходились під однією крівлею. Але у 1839 році віряни побудували окреме приміщення для ксьондза. Костьол був невеличким за розмірами – 17 на 10 аршин (12 на 7 метрів) і в висоту – 4,5 аршин (3 метра) [8, арк.48].

Куратами церкви в різний час служили Домінік Зіббіні, Дідак Самбор, Купріян Гінтілло, Ян Зелінгерт, Йосиф Ретер та інші. Відомо, що ієромонах бернардинського ордену Дідак Самбор народився 28 серпня 1798 року в родині дворян, які проживали у Шавельському уїзді Віленської губернії. З 1809 по 1814 рік навчався у Піддубинському уїзному училищі. Вільно володів латиною, німецькою та російською мовами. У 1821 році вступив у духовне звання в місцевому бернардинському монастирі. В 1828 році в домініканському монастирі рукопокладений у сан священника. Певний час виконував обов'язки вчителя математики, фізики, загальної історії і Божого Закону в уїзних училищах. Служив вікарієм та куратом при костьолах західних і південних губерній. 1838 року направлений куратом до Ейхвальдського приходу [9, арк.58-70].

Ейхвальдський приход утримував школу для дітей католиків. Вчителів до школи призначали з членів громади, а нагляд за навчальним закладом здійснював курат місцевої церкви. Станом на 1839 рік громада колонії Ейхвальд складалася з 195 родин, в яких налічувалося 1749 осіб, в 1842 році колоністів було вже 2149 [10, арк.49]. У 1858 році в приході налічувалося 3577 католиків. [11, арк.6-7] Наведені кількісні дані вказують не лише на значний демографічний приріст населення, що сповідувало латинство, а й пришвидшення темпів економічного і культурно-освітнього росту регіону. Більшість переселенців у ці землі, що були фахівцями в різних галузях життєдіяльності суспільства, намагались максимально використовувати свої вміння і знання. Тим самим вони сприяли активному розвитку соціально-економічних сфер, що давало їм самим можливість досягти стабільного рівня життя.

Значно пізніше з'явився костьол в Харкові, хоча римо-католицька громада міста почала своє формування ще на початку XIX століття і пов'язано це було безпосередньо з відкриттям у 1805 році університету. Саме університет став центром життя і самоорганізації католицької громади Харкова. За клопотанням першого постійного ксьондза в місті Гемініана Чаплінського і на гроші, зібрані місцевою римо-католицькою громадою, 18 лютого 1831 року придбано ділянку землі на вулиці Мало-Сумській (Кокошкінській, сьогодні вул. Гоголя), площею 48 на 21,5 сажнів (102,5 на 45,8 метрів). Даний факт зафіксували договором, що внесений був в актову книгу Слобідсько-Української палати цивільного суду за №12/35, від 18 лютого 1831 року. На цьому місці побудували кам'яний костьол з комплексом господарчих будівель. Перша католицька церква мала площу 12 на 4 сажні і 1 аршин (25,6 на 9 метрів). Висота будівлі становила 4 сажні (8,5 метрів). Дах вкрито залізом. Як ззовні так і в середині, костьол оштукатурено і пофарбовано в білий колір під мрамур. У 1894 році будівля передана в оренду Харківському гімнастичному товариству. В 1887 році, на підставі дозволу цивільної і духовної влади, на вільному дворovому місці, біля старого костьола, за рахунок пожертвувань городян міста, було закладено перший камінь нової римо-католицької церкви [12, арк.1-1об.]. Будівництвом костьола, під титлом Успія Пречистої Діви Марії, спорудженого в готичному стилі, займався відомий харківський архітектор польського походження, член харківської громади католиків, Болеслав Михайловський. 26 липня 1892 року нова церква і вівтар висвячені могильовським єпископом суффраганом (вікарний єпископ) Симоном [13, арк.1об.-3].

Згідно зі "Списком римо-католицьких церков Тираспільської єпархії по деканатам станом на 01.01.1878 року", на території Східної України знаходилось кілька деканатів. Насамперед це Катеринославський деканат, в кордони якого входили уїзди – Катеринославський, Бахмутський, Маріупольський, а також Таганрогське градоначальство, територія якого сьогодні перебуває за межами України. В Катеринославському уїзді, в місті Катеринославі, розташовувалась церква святого Йосифа без приходу і Ямбургська приходська церква з каплицею на кладовищі. До Ямбургського приходу входили селища Олександрфельд, Іоганнесталь, Фельзенбах, Штейнбах, Розенфельд. У Бахмутському уїзді в місті Бахмут було розташовано молитовний будинок. В Маріупольському уїзді приходська церква в ім'я Пресвятої Трійці

знаходилась в місті Маріуполі. Ще три приходські церкви були в колоніях Ейхвальд, Гетланд, Гроссвердер. До ейхвальдської приходської церкви в ім'я Пресвятої Трійці належали селища Тігенорт, Тіргарт, Нейгоф, Блюменфельд і хутора Шершанка, Фельзенбах, Пухтін, Ясенніков, Маловін. Гетландська приходська церква на ім'я Різдва Пресвятої Діви Марії мала філіальну церкву в ім'я Антонія Падуанського в селищі Кайзердорф. Гроссвердерська приходська церква в ім'я святої Розалії Пресвятої Діви Марії в орбіті свого впливу мала селища Клейнвердер, Ней-Ямбург, Грінфельд, Нейдорф. Частина земель Східної України входила до Бердянського деканату, в межах якого перебували Бердянський, Мелітопольський, Феодосійський уїзди та Керч-Єнікальське градоначальство. Виходячи з територіальних меж дослідження, нас цікавить територія лише двох уїздів – Бердянського і Мелітопольського. Отже, в Бердянському уїзді знаходилась одна приходська церква в ім'я Різдва Пресвятої Діви Марії в місті Бердянськ. В Мелітопольському уїзді приходська церква в ім'я Непорочного Зачаття Божої Матері розташовувалась в колонії Гейдельберг. Їй підпорядковувались кілька філіальних костьолів: в селищі Блюменталь – в ім'я святого Венделіна, селищі Гокгейм – в ім'я святого Севаст'яна, селищі Вальдорф – в ім'я святого Венделіна. Ще одна приходська церква в ім'я Архангела Михайла знаходилась в колонії Костгейм. Вона мала філіальні церкви в ім'я Святих Апостолів Петра і Павла в селищі Олександргейм, в ім'я Успіння Пресвятої Діви Марії в селищі Лейтергаузен, в ім'я святого Климентія в селищі Маріагейм. Також до Костгеймського приходу належали населені пункти Чехоград, Константинівка, Миколаївка, Марієнфельд, Нейкрон і католики, що проживали в Мелітополі та інших містах уїзду. Обидва деканати – Бердянський і Катеринославський входили з 1847 року до складу новоутвореної Херсонської (1852 року перейменована у Тираспільську) єпархії [14]. До цього моменту католицькі церкви на всій території Східної України знаходились в управлінні Могильовської архієпархії. Частина земель Східної України – насамперед це території Харківської губернії – так і не увійшла до складу жодної дієцезії навіть після реформи 1847 року і продовжувала залишатися безпосередньо в управлінні Могильовського архієпископа [15, арк.1]. Установлений адміністративний поділ римо-католицької церкви в східному регіоні зазнавав певних змін і в другій половині XIX століття - насамперед, через поступове збільшення кількості приходів і їх переміщення з одного до іншого деканатів. Наприклад, у 1884 році з'явився новий приход в Бердянському деканаті, який виділили з Костгеймського. До новоствореного Константинівського приходу увійшли селища Миколаївка, Константинівка, Ново-Торгай [16, арк.1-56об.]. До 1890 року в Катеринославському деканаті з'явився Бергтальський приход. У 1896 році, в цьому ж деканаті, зареєстровано ще один приход – Гейдельбергський. В той же час, частина приходів – Ейхвальдський, Гетландський, Маріупольський, Бахмутський, Гроссвердерський, Бергтальський – переведена до Бердянського деканату. Отже, у 1896 році в Катеринославському деканаті залишились лише Ямбургський, Гейдельбергський, Костгеймський (переведений з Бердянського деканату), Константинівський приходи [17, арк.153-154,167об.-168; 18, арк.17об.-18,45-45об.]. Подібні зміни пояснювались збільшенням кількості католиків, територіально-адміністративними змінами в устрої Російської імперії, а також логікою більш зручного облаштування парафій і доступу до них з деканатів.

Чисельність римо-католиків в Східній Україні постійно зростала. Так, наприклад, з кількох сотень на початку століття, у 1880 році кількість вірян у Катеринославському деканаті, що знаходився в межах однойменної губернії, збільшилась до 10 754 осіб. Найбільше католиків проживало в Маріупольському уїзді – 5 961 особа, Катеринославському узді – 2 974, в Бахмутському уїзді – 1 819 осіб [19, арк.44-46]. Лише за два роки, чисельність римо-католиків в деканаті, без врахування мешканців Таганрогського округу, збільшилась майже на одну тисячу і становила вже 11 515 чоловік [20, арк.36]. Згідно із статистичними даними за 1890 рік кількість прихожан в деканаті досягала вже 15 518 осіб [17, арк.167об.-168].

Таким чином, римо-католицька церква Східної України, прихожанами якої, в більшості своїй, були колонією краю, мала тенденцію до стабільного розвитку. Основна заслуга в цьому належала місцевим громадам вірян, які за свій власний рахунок будували костьоли, утримували їх в належному стані, а також значну кількість грошей від пожертвувань направляли на розвиток шкіл при церквах та відкриття і функціонування благодійних товариств. В одному Харкові таких благодійних організацій в XIX столітті було засновано щонайменше чотири. Відданістю своїй справі відзначались служителі римо-католицької церкви регіону. Не зважаючи на значні відстані між селищами одного приходу, відсутність нормальних доріг, нестачу відповідної кількості ксьондзів, священники з максимальною віддачею підходили до виконання своїх обов'язків.

Джерела та література

1. Жура А. История римско-католической церкви в Харькове / А.Жура //Польська діаспора у Харкові: історія та сучасність. - Харків, 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rkc.kh.ua/index.php?L=p&M=H&P=N&S=11&N=110117a>
2. Буланова Н. Формування римо-католицьких громад в контексті заселення Катеринославщини німецькими колоністами та їхній подальший розвиток. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://museumkamjanske.at.ua/blog/2009-03-27-5>
3. Цыпина Д., Эрдманн З., Ярошик В., Чистякова С., Саратов И. Жизнь и деятельность немцев в Харькове (XIX - начало XX столетия) Харьковское областное общество немцев "Видергербурт". – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.wiedergeburt.kh.ua/history_g.html#ch_7
4. Карпенко І., Голіков С. Харківська кар'єра сербського філософа: духовні пошуки та життєві колізії Андрія Дудровича / І.Карпенко, С.Голіков //Українсько-сербський збірник "Українська". – Київ, "Темпора", 2009. – №4. – 254 с.
5. Кушлакова Н.М. Инженери-архитекторы польского происхождения в харьковском отделении императорского российского технического товариства / Н.М. Кушлакова // Историчний архів. Наукові студії: Зб. наук. пр. – Миколаїв: ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. – Вип. 3. – С. 118-122.
6. Панибратцев А.В. Взлёт и падение И.Б.Шада, или о превратностях судьбы одного немецкого фикштеанца на русской службе / А.В.Панибратцев // История философии. – М., 1999. – N4. – С.106-124.

7. Дизендорф В.Ф. Немцы России: населенные пункты и места поселения. Энциклопедический словарь/Сост.: В.Ф.Дизендорф. – Москва, “ЭРН”, 2006. – 472 с.
8. Державний архів Саратовської області, Саратов, Росія (далі ДАСО). – Ф.1166. – Оп.1. – Спр.46.
9. ДАСО. – Ф.1166. – Оп.1. – Спр.48.
10. ДАСО. – Ф.1166. – Оп.1. – Спр.47.
11. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.41а.
12. Російський державний історичний архів, СПб., Росія (далі РДІА). – Ф.826. – Оп.3. – Спр.77.
13. Національний історичний архів Білорусі, м. Мінськ (далі НІАБ). – Ф.1781. – Оп.26. – Спр.1491.
14. Церковный Римско-католический указатель для Тираспольской епархии на 1879 год. – Саратов, 1878.
15. РДІА. – Ф.821. – Оп.145. – Спр.29.
16. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.598.
17. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.730.
18. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.861.
19. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.509.
20. ДАСО. – Ф.365. – Оп.1. – Спр.573.

Баковецкая О. О. Римско-католическая церковь Восточной Украины в XIX веке

Статья посвящена исследованию истории появления и развития римско-католического общества Восточной Украины, а также строительства местных храмов в XIX веке. Определены ключевые этапы развития римско-католической церкви региона и количественный состав католиков. Проанализирован вклад отдельных личностей в становление и развитие костелов. Источниковая база данной работы основывается на архивных материалах Государственного архива Саратовской области (Россия) и ранее не использовалась украинскими историками. Это предоставило возможность автору ввести в научный оборот абсолютно новый массив фактологического материала.

Ключевые слова: Восточная Украина, колонисты, епархия, консистория, костел, ксендз.

Bakovetska O. O. Roman Catholic Church in Eastern Ukraine in the XIX century

The Article is dedicated to the study of history and development of the Roman Catholic society in Eastern Ukraine, as well as to the local church construction in the XIX century. The key periods of local Roman Catholic church development and the quantity of Catholics were detected. This Article analyses the contribution made by certain persons to formation and development of the Roman Catholic church. Source base of this work is based on archival materialah State Archive of Saratov Oblast (Russia) and has not been used Ukrainian historians. This provided a way for the author to enter into scientific completely new array of factual material.

Keywords: Eastern Ukraine, colonists, diocese, consistory, church, priest.

УДК 261.6(477.7)"18-19"

О. Ю. Бойков, Г. В. Додонова

РОЛЬ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ У ЖИТТІ БУРЖУАЗІЇ ТА СЕЛЯНСТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У даній статті розглядається позиція буржуазії і селянства Півдня України щодо ролі російської православної церкви в розвитку суспільних відносин наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., Оскільки в цей період відбувається процес модернізації суспільства, а ці основні верстви населення намагалися отримати можливість далі розвиватися у відповідності з традиційним для них життєвим укладом. Також аналізуються форми і ступінь впливу самої православної церкви на селянство і буржуазію в зазначений період.

Ключові слова: Російська православна церква, буржуазія, селянство

У сучасній Україні, особливо в південному регіоні, питання про релігійну приналежність не є принциповим. Проте релігія і церква як суспільні інститути продовжують відігравати важливу роль у соціокультурному житті. Мова йде не стільки про певні духовні потреби окремої людини. Майже кожен крок життя вже традиційно супроводжується обрядовими діями. Усе це зумовлено різними чинниками, зокрема звичайним прагненням людини до отримання безпеки і добробуту. Тож, кожна людина відповідно до свого характеру, певних національних традицій, рівня освіченості, виховання та соціального статусу буде визначати ступінь необхідності сприйняття релігійного фактору в своєму житті, а також в житті тієї суспільної верстви, до якої вона себе відносить.

Релігійний фактор досить часто був визначальним у ті переломні періоди суспільного розвитку, коли виникав конфлікт між верствами населення, інтереси яких, зведені до цивілізаційного масштабу, перетиналися навіть не стільки через економічні чинники, а тому, що ці верстви були різні за своєю сутністю та світорозумінням, у розумінні свого призначення в соціумі. У даному випадку йде про буржуазію та селянство.

Місто та село з одного боку завжди взаємодоповнювали одне одного, були схожі за ціннісними пріоритетами, але з іншого – все більше віддалялися за ступенем духовного розвитку, політичної та правової культури, були абсолютно різні у ставленні до такої основної економічної цінності як земля, коли